

Katarzyna Szewczuk

Akademia Ignatianum w Krakowie
Wydział Pedagogiczny

Przyjaźń w ocenie dzieci w wieku wczesnoszkolnym – raport z badań

Friendship in the Opinions of Early School Age Children – a Report on Research

SŁOWA KLUCZOWE ABSTRAKT

przyjaźń, przyjaźń w wieku wczesnoszkolnym, relacje rówieśnicze, przyjaciel, komunikacja interpersonalna

Przedmiotem przeprowadzonych badań była przyjaźń występująca wśród dzieci uczęszczających do pierwszej i trzeciej klasy szkoły podstawowej. Ich celem było ukazanie opinii dzieci w wieku wczesnoszkolnym na temat przyjaźni. Problem główny przybrał postać pytania: Jakie znaczenie ma przyjaźń w opiniach dzieci w młodszym wieku szkolnym? Został on uszczegółowiony o dwa pytania dotyczące wiedzy dzieci na temat przyjaźni oraz cech, którymi powinien odznaczać się dobry przyjaciel.

W celu zebrania opinii dzieci posłużono się sondażem diagnostycznym z wykorzystaniem techniki ankiety. Badaniami objęto dzieci z dwóch klas: I i III, uczęszczające do jednej z krakowskich szkół podstawowych. Grupy były równoliczne, badaniami objęto po 26 uczniów z każdej klasy. Badania były realizowane w roku szkolnym 2015/2016.

Otrzymane wyniki wskazują, że dzieci mają świadomość znaczenia przyjaźni, a przyjaciel jest dla nich osobą ważną i wyjątkową. Posiadają, jak na swój wiek, zadowalającą wiedzę na temat przyjaźni. Potrafią podać definicję przyjaciela, oceniając go przez pryzmat cech charakteru, a nie wyglądu zewnętrznego. W relacjach przyjacielskich zwracają uwagę na takie zachowania, jak: koleżeństwo, dobroć, prawdomówność, chęć pomagania sobie nawzajem.

KEYWORDS ABSTRACT

friendship, friendship in the early school age, peer relations, friend, interpersonal communication

The subject of the conducted research was friendship among pupils of the first and third grades of elementary school. Its aim was to present an early school age child's opinions about friendship. The main problem took the form of the following question: "What is the significance of friendship in the opinions of early school age children?" It was further clarified as two questions concerning children's knowledge about friendship and personality traits which a friend should have.

In order to collect children's opinions, the research tool was a diagnostic opinion poll in the form of a survey. First and third grade students of one of the elementary schools in Krakow were surveyed. There was the same number, namely 26 pupils, in each group and the research was conducted in the school year 2015/2016.

The obtained results indicate that children are aware of the significance of friendship and a friend is someone important and exceptional. Taking into account their young age, children possess a satisfactory knowledge about friendship. They are capable of providing a definition of a friend, judging him or her by their personality traits and not by their physical appearance. In friendly relations, they emphasize such values as friendliness, goodness, honesty and a willingness to help one another.

Wprowadzenie

We współczesnych czasach nawiązanie prawdziwej przyjaźni to zadanie, które dla niejednego dziecka w wieku wczesnoszkolnym będzie trudne do zrealizowania. Z jednej strony ułatwienia, jakie oferują nam najnowsze technologie informacyjne, implikują wielość, łatwość i szybkość kontaktów. Z drugiej strony, taki sposób komunikacji nie sprzyja nawiązywaniu trwałych więzi, opartych na szacunku i wartości drugiego człowieka. Coraz częściej obserwuje się dzieci, które nie rozmawiają ze sobą, ale wymieniają się krótkimi wiadomościami tekstowymi. Dzieci, które nie spędzają czasu ze sobą, ale są obok siebie, a ich kontakty z koleżanką czy kolegą odznaczają się powierzchownością i nastawieniem na realizację własnych pragnień tu i teraz. Powszechny jest brak wrażliwości na myśli i uczucia osób, z którymi spotykają się uczniowie klas I-III, brak przyjęcia pełni ich osobowości, z wadami i mankamentami, jakie każda z nich posiada. Dzieci na co dzień mogą zaobserwować oddalanie się od siebie bliskich osób – mamy i taty, dzieci i rodziców czy babci i wnuków. Zauważalne są trudności występujące w komunikacji międzyludzkiej. A przyjacielskie stosunki otoczone są aurą

nieufności, strachu i zazdrości¹. Tymczasem przyjaźń jest bardzo istotnym elementem w rozwoju społecznym każdego dziecka. Aby zrozumieć jej istotę i określić znaczenie dla rozwoju ucznia w wieku 7-10 lat, przedstawię wybrane określenia definicyjne.

Jak podaje *Słownik języka polskiego*, przyjaźń to bliskie, serdeczne stosunki z kimś, oparte na wzajemnej życzliwości, szczerości, zaufaniu, możliwości liczenia na kogoś w każdej okoliczności; życzliwość, serdeczność okazywana komuś². Synonimy używane zamiennie do tego terminu to: sympatia, przywiązanie. Pomimo silnego zabarwienia emocjonalnego o charakterze pozytywnym przyjaźń nie jest uczuciem, choć mylnie jest tak nazywana. To zawsze relacja z drugą osobą wskazująca na bliskość i szczególną więź, jaka tworzy się pomiędzy jej uczestnikami. Z psychologicznego punktu widzenia przyjaźń jest stabilną, afektywną relacją w diadzie, której cechami są preferencje, wzajemność i wspólny pozytywny afekt³. W przyjaźni jest zatem coś wyjątkowego, coś, czego nie odnajdziemy w innych relacjach międzyludzkich – jest ona dobrowolna, ma charakter wzajemny, dwukierunkowy, a osoba przyjaciela to często ktoś niezwykle i nadzwyczajny. Również Arystoteles pojmował przyjaźń jako związek międzyludzki charakteryzowany jednak przez bezinteresowność i szacunek. W *Etyce nikomachejskiej* twierdzi, że filozoficzna problematyka przyjaźni wiąże się z wyjaśnieniem trzech kwestii:

- Na czym polega jej wartość, skoro nie służy korzyści ani przyjemności, a zarazem nikt nie mógłby pragnąć żyć bez przyjaciół, chociażby posiadał wszystkie dobra świata;
- W jaki sposób przyjaźń (podobnie jak związki rodzinne) rodzi powinności, których nie mam w stosunku do przyjaciół;
- Jak uzasadnić to, że darzę pewną osobę przyjaźnią, której odmawiam innym, chociaż i one mają cechy cenione w przyjacielu⁴.

Usiłując odpowiedzieć na kwestie Arystotelesa i pytania, jakie nam stawia, może warto zgodzić się między innymi z L. Niebrzydowskim, który zauważa, że przyjaźń jest interakcją spontaniczną i całkowicie dobrowolną, gdzie występuje wzajemna zależność partnerów niezależnie od nagród i korzyści, jakie niosą ze sobą obopólne kontakty. Przyjaźń, podążając śladem rozważań autora, zakłada ponoszenie wkładu, inwestowanie „własnego ja” w związki charakteryzujące się gotowością przyjęcia współpracy ze strony partnera oraz wzajemnego osobistego zaangażowania. To zaangażowanie przynosi konkretne zyski w postaci przeżywanych wartości podwyższających samoocenę

¹ H. Wasilewska, *Znaczenie przyjaźni w rozwoju psychospołecznym dzieci i młodzieży*, „Nauczyciel i Szkoła” 53(2013)1, s. 84.

² M. Szymczak, *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 1999, s. 990.

³ R. Vasta, M.M. Haith, S.A. Miller, *Psychologia dziecka*, Warszawa 1995, s. 608.

⁴ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Warszawa 1996, s. 240.

oraz przyczyniających się do poczucia własnej użyteczności⁵. Osoby przyjaźniące się spędzają razem czas, chcą wspólnie realizować często te same cele, aktywnie działać i mieć poczucie wzajemnego wsparcia w sobie.

Na podobne komponenty przyjaźni zwraca uwagę także W. Szewczuk. Zdaniem tego psychologa jest ona związkiem uczuciowym między dwoma osobami atrakcyjnymi dla siebie (na ogół bez erotycznego komponentu) wyrażająca się w bezinteresownej sympatii, gotowości niesienia pomocy, we wspólnych zainteresowaniach, a także wspólnym realizowaniu działań⁶. Przyjaźń będzie manifestowała się „gotowością do niesienia pomocy i z potrzebą współżycia, w szczególności spotykania się i wywnętrzniania się”⁷.

Analizowane powyżej definicje wskazują na wartość autoteliczną przyjaźni. Ukazują jej priorytetowe znaczenie w rozwoju społecznym, ale także moralnym, etycznym, emocjonalnym czy psychicznym małego człowieka. Wskazują na charakter relacyjny przyjaźni, bowiem zawsze pozostaje ona w stosunku do lub z drugim człowiekiem. Pojmowana jako rodzaj interakcji społecznej przyjaźń to podjęcie trudu poznania drugiego człowieka, a następnie dokonania wyboru kontynuacji lub zaniechania dalszych kontaktów. Staje się szkołą, w której dziecko rozwija umiejętność argumentowania, wnioskowania, wysłuchiwanie, wybaczenia, ale także podporządkowania i rezygnacji z własnych pragnień na rzecz propozycji kolegi czy koleżanki. Podejmując więc z drugą osobą, dziecko uczy się spojrzenia na te same sprawy z innej perspektywy, uczy się analizowania i rozwiązywania problemów dzięki współpracy i zaangażowaniu innych osób. To ważne umiejętności w budowaniu prawidłowych relacji społecznych w późniejszym życiu.

W przeciwieństwie do innych relacji podejmowanych przez dziecko, przyjaźń nie jest regulowana żadnymi przepisami prawnymi i społecznymi. To czasem rodzaj umowy, szczególnie w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, ale częściej dobrowolność, na którą w sposób nieświadomy decyduje się dwoje dzieci. Przyjaźń rozwija się stopniowo i nie ma formalnie ustalonych reguł, kiedy i w jakim momencie przyjaciele powinni się wspierać⁸. Jednak jest obszarem, w którym dziecko może okazać i rozwinąć empatię, pomoc i troskę o drugiego człowieka, zrealizować potrzebę bycia ważnym i docenianym przez innych. Bliska relacja interpersonalna z drugim

⁵ L. Niebrzydowski, E. Płaszczyński, *Przyjaźń i otwartość w stosunkach międzyludzkich. Studium psychologiczne*, Warszawa 1989, s. 36.

⁶ M. Szczepańska, E. Gawel-Luty, *Przyjaźń jako wartość w relacjach społecznych dzieci i młodzieży*, Kraków 2009, s. 28.

⁷ J. Pieter, *Słownik psychologiczny*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 215.

⁸ M. Szczepańska, *Przyjaźń jako specyficzna forma więzi międzyludzkiej – ujęcie kontekstualne*, [w:] *Znajomość, koleżeństwo, przyjaźń. Dynamizm ewoluowania więzi emocjonalnej*, red. A. Żywczyk, Warszawa 2014, s. 232.

dzieckiem umożliwia intymne zwierzenia, daje szansę powierzenia i wymiany wspólnych sekretów, ułatwia naukę dotrzymywania słowa i niezdradzania osobom postronnym tajemnic.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na szczególną cechę rozwoju społeczno-emocjonalnego dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Jak zauważa M. Łobocki, uczniowie w tym wieku wykazują silną potrzebę przynależności do grupy rówieśniczej, a tym samym potrzebę bycia akceptowanym i uznawanym przez swoich rówieśników. W ten sposób pragną usankcjonować swoją samodzielność i niezależność od rodziców i osób dorosłych w ogóle⁹. Rodzice powinni zatem zrozumieć i pogodzić się z myślą, że w najbliższych latach opinie kolegów i koleżanek będą miały istotne i fundamentalne znaczenie. Dziecko zaczyna szukać osób, z którymi mogłoby wspólnie spędzać czas, dzielić zainteresowania, uzyskać wsparcie w chwilach trudnych. W sytuacji wydłużającego się czasu codziennego pobytu w szkole, przy jednoczesnych nadal odczuwanych potrzebach: akceptacji, uznania, szacunku, zrozumienia, dziecko szuka wśród otoczenia osoby, która dawałaby mu poczucie bycia ważnym. Tą osobą najczęściej staje się rówieśnik z klasy, z którym w miłej atmosferze spędza się coraz więcej czasu na rozmowach, zabawie i dążeniu do realizacji wspólnych celów. Powoli i zupełnie nieświadomie rodzi się pomiędzy dwoma osobami jakaś nić porozumienia, szczególna więź, którą można określić jako przyjaźń¹⁰.

Dzieci w wieku przedszkolnym oraz wczesnoszkolnym nie od razu stają się zdolne do przeżywania głębokiej i dojrzałej przyjaźni z wszystkimi jej komponentami zarysowanymi pokrótce powyżej. Jednak jak wskazują badania¹¹, ta ważna relacja powstaje między dziećmi bardzo wcześnie. Jest ona również jedną z oczywistych i podstawowych wartości, którą uczniowie klas I-III stawiają wysoko w konstruowanych przez siebie hierarchiach wartości¹². Nie znajduje ona w opinii M. Karwowskiej-Struczyk¹³ wystarczająco dużo miejsca w literaturze. Zdaniem autorki, poszukując literatury na ten temat, można dojść do wniosku, że polscy badacze prawie nie zajmują się przyjaźnią, zachowaniami prospołecznymi, konfliktami czy samodyscypliną dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Mając świadomość znaczenia przyjaźni w rozwoju dziecka w wieku wczesnoszkolnym, postaram się przybliżyć opinie dzieci na ten, jakże pomijany w literaturze przedmiotu, temat.

⁹ M. Łobocki, *ABC wychowania*, Lublin 1999, s. 46.

¹⁰ M. Kwaśniewska, J. Cedro, *Przyjaźń jako wartość w ocenie dzieci*, „Nauczanie Początkowe” 38(2014/2015)3, s. 39.

¹¹ Por. J. Dunn, *Przyjaźnie dzieci*, Kraków 2008.

¹² M. Kwaśniewska, J. Cedro, *Przyjaźń jako wartość w ocenie dzieci*, dz. cyt., s. 38.

¹³ M. Karwowska-Struczyk, *Dziecko i rówieśnicy w społecznym świecie wczesnej edukacji*, [w:] *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, red. D. Klus-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska, Warszawa 2009, s. 375.

Założenia metodologiczne badań własnych

Procedura badania naukowego nakłada na nas obowiązek scharakteryzowania poszczególnych jego elementów. Pokróćce zostaną one poniżej zaprezentowane.

Przedmiotem badań była przyjaźń występująca wśród dzieci uczęszczających do pierwszej i trzeciej klasy szkoły podstawowej. Celem przeprowadzonych badań było ukazanie opinii dzieci w wieku wczesnoszkolnym na temat przyjaźni. Problem główny został sformułowany w postaci następującego pytania: Jakie znaczenie ma przyjaźń w opiniach dzieci w młodszym wieku szkolnym? Problematyka szczegółowa badań koncentrowała się na udzieleniu odpowiedzi na następujące pytania:

- Jaka jest wiedza dzieci na temat przyjaźni?
- Jakie cechy powinny charakteryzować przyjaciela?

Podstawową metodą badań, którą zastosowałam w celu zebrania opinii dzieci, był sondaż diagnostyczny z techniką ankiety. Kwestionariusz ankiety składał się z kilkunastu pytań obejmujących swą tematyką problemy badawcze. Większość z pytań miała charakter zamknięty, a najwięcej z nich posiadało kafeterię dysjunktywną pozwalającą zebrać poglądy dzieci na temat przyjaźni. Kwestionariusz zawierał również pytania otwarte, umożliwiające dzieciom swobodne wypowiedzi, a także cztery pytania metryczkowe.

Badaniami objęto 52 dzieci uczęszczających do jednej z krakowskich szkół podstawowych. Do badania zostały wytypowane dzieci z klasy pierwszej i trzeciej. Taki sposób doboru grupy badawczej był celowy i miał umożliwić porównywanie odpowiedzi dwóch grup respondentów oraz ukazanie elementów łączących i dzielących pojmowanie przyjaźni wśród dzieci zróżnicowanych wiekowo. Ponadto do wypełnienia kwestionariusza ankiety w klasie pierwszej zostały wytypowane dzieci, które opanowały pisanie oraz czytanie ze zrozumieniem w stopniu wystarczającym. Doboru dzieci dokonywał nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej w porozumieniu z osobą badającą. W klasie pierwszej przebadano 26 dzieci – z czego 14 to dziewczynki, a 12-osobową grupę stanowili chłopcy. Klasę trzecią również reprezentowało 26 dzieci, gdzie dziewczynki także stanowiły większość (18 uczniów), a chłopcy mniejszość (8 uczniów) grupy badawczej. Ogółem, biorąc pod uwagę płeć badanych dzieci, brały w nich udział 32 dziewczynki (62 proc.) oraz 20 chłopców (38 proc.). Badania prowadzone były w czerwcu, pod koniec roku szkolnego 2015/2016. Zostały poprzedzone uzyskaniem zgody na ich realizację wyrażonej przez dyrektora szkoły oraz rodziców uczniów klas pierwszej i trzeciej.

Badania były przeprowadzone jednorazowo na niewielkiej grupie dzieci. Miały charakter pilotażowy i zostały zrealizowane w ramach seminarium dyplomowego. Nie upoważniają zatem do wciągania ogólnych wniosków, a raczej skłaniają do refleksji oraz przeprowadzenia dalszych, bardziej szczegółowych badań.

Prezentacja i opis wyników badań

1. Wiedza dzieci w wieku wczesnoszkolnym na temat przyjaźni

Dzieci w wieku wczesnoszkolnym rozwijają swoją wiedzę nie tylko w procesie uczenia się, ale także w wyniku gromadzenia własnych doświadczeń. Wszystkie pojęcia, które dziecko zaczyna tworzyć od najwcześniejszych lat życia, budowane są właśnie na fundamencie doświadczenia, obserwowania, spostrzegania, wnioskowania oraz innych złożonych procesów myślowych. Tworzenie pojęć jest procesem wymagającym czasu, ponieważ w toku ich modelowania dziecko uzyskuje wiedzę, która będzie następnie pomocna przy konstruowaniu definicji. Próba ujęcia definicyjnego danego pojęcia jest sygnałem świadczącym o tym, że proces jego kształtowania zbliża się powoli do końca. Ponieważ jednak pojęcia są umysłową reprezentacją rzeczywistości, to ich rozwijanie trwa przez całe życie człowieka. Dzieciom w wieku wczesnoszkolnym łatwiej jest podać definicję pojęcia, któremu odpowiada jakiś konkretny obiekt, na przykład książka, a zdecydowanie trudniej jest scharakteryzować pojęcie abstrakcyjne, na przykład przyjaźń. O sposobach definiowania przyjaźni przez dzieci klasy pierwszej i trzeciej informuje tabela 1.

Tabela 1. Definicje przyjaźni dzieci w wieku wczesnoszkolnym

Odpowiedzi wielokrotnego wyboru	Klasa I		Klasa III		Razem	
	L	%	L	%	L	%
Trwa całe życie i można mieć tylko jednego prawdziwego przyjaciela	6	23	11	42	17	33
To wspólna zabawa i spędzanie czasu	22	85	19	73	41	79
To powierzenie sobie sekretów	15	58	11	42	26	50
To robienie wszystkiego razem	11	42	9	35	20	38
To pomaganie sobie wzajemnie i dbanie o siebie	21	81	20	77	41	79

Źródło: badania własne

Ponieważ badania pilotażowe pokazały, że dzieci mają trudność ze skonstruowaniem definicji przyjaźni i nie udzielają odpowiedzi na to pytanie, dlatego zaproponowano im do wyboru pięć możliwości. Zaobserwowano, że dzieci z klas pierwszych częściej decydowały się na zakreszenie więcej niż jednej odpowiedzi, natomiast ich koledzy z klas trzecich postanawiali przyjaźń zdefiniować jedną propozycją. Większość uczniów klas pierwszej i trzeciej postrzegała przyjaźń przez pryzmat wspólnej zabawy i spędzania czasu, co mogłoby wskazywać na bardzo powierzchowne i hedonistyczne rozumienie terminu. Z drugiej

jednak strony taka sama liczba dzieci zauważała w przyjaźni coś więcej, wskazując, że jest ona w pewnym sensie zobowiązaniem do niesienia sobie pomocy i dbania o siebie. Tym, co najbardziej różnicuje obydwie grupy dzieci, jest większa świadomość wśród trzecioklasistów czasu trwania przyjaźni i liczby przyjaciół (trwa całe życie i można mieć tylko jednego prawdziwego przyjaciela). Na tę definicję przyjaźni zwracało uwagę prawie dwa razy więcej trzecioklasistów w stosunku do respondentów z klasy pierwszej. Natomiast młodsza grupa badawcza częściej była zdania, że przyjaźń opiera się na wykonywaniu wszystkiego razem. Takie rozumienie przyjaźni może być czynnikiem hamującym rozwój społecznych kontaktów dziecka, ponieważ zamyka je na poznawanie świata innych osób, koncentrując uwagę na jednym, wybranym koleźce lub koleżance.

Dzieci zostały również poproszone o stworzenie definicji przyjaciela / przyjaciółki. Na tak zadane pytanie otwarte uczniowie klas pierwszych najczęściej udzielali odpowiedzi: „przyjaciół pomaga nam w trudnych sytuacjach”, „osoba, której można zaufać”, „spędzamy z nim czas”, „jest to najbliższa osoba”; zdecydowanie rzadziej pojawiały się określenia: „wspiera mnie”, „można powierzyć sekrety”, „bardzo się lubimy”, „jest wierny”, „to miła osoba”. Występowały również pojedyncze stwierdzenia odnoszące się do cech przyjaciela, na przykład „ma dobre serce”, „pociesza nas”. Natomiast w klasie trzeciej co drugi respondent uważał, że „przyjaciół pomoże nam w potrzebie”, często pojawiały się opinie: „można mu powierzyć sekrety” oraz „możemy mu zaufać”. Zdecydowana mniejszość uczniów była zdania, że z przyjacielem: „robimy wszystko razem”, „spędzamy wspólnie czas” czy „pociesza mnie”, „można na niego liczyć”. Kilku respondentów zauważyło, że przyjaciel: „pomaga bezinteresownie”, „nie odwróci się od ciebie”, „wspiera”, „można z nim spełniać marzenia”, „można na nim polegać” i „to osoba, która mnie lubi”. Wypowiedzi dzieci wskazują, że przyjaciel jest dla nich ważną, wyjątkową osobą. Widzą go przez pryzmat nie jednostkowych cech, a bardziej jego wartości, chociaż każde z nich tworząc definicję, uwzględniło inny aspekt przyjaźni. W większości przypadków jednak zauważalne jest koncentrowanie się na wzajemnej pomocy, zaufaniu, wspieraniu, byciu blisko, co może świadczyć, że przyjaciel jest osobą, która w pewnym stopniu zaspokaja u dzieci potrzebę bezpieczeństwa.

Nowy i złożony świat szkolny stwarza przed dzieckiem możliwość wchodzenia w różne relacje społeczne. Przyczynia się również do rozwoju umiejętności nawiązywania przyjaźni oraz jej podtrzymywania. Nowe kontakty, poznawanie drugiego człowieka wymagają jednak określonych nakładów czasowych. Dlatego też dzieci w wieku wczesnoszkolnym zostały poproszone o określenie ilości czasu potrzebnego do zawarcia przyjaźni. Zdecydowana większość uczniów była zdania, że wystarczającym okresem czasowym na zawarcie przyjaźni jest kilka dni (42 proc. dzieci klas I oraz 38 proc. dzieci klas III). Zastanawiający jest fakt, że prawie co drugi trzecioklasista (42 proc.) wskazywał jeden dzień jako czas wystarczający na bliższe poznanie kolegi czy koleżanki z klasy, przy czym tę odpowiedź deklarował prawie co czwarty uczeń pierwszej klasy

(23 proc.). Uzyskane w trakcie badań wyniki mogą świadczyć na korzyść dzieci z klas pierwszych, które odznaczały się wyższą świadomością czasu zainwestowanego w poznanie drugiej osoby. Ponadto troje (11,5 proc.) dzieci z klasy pierwszej zauważa, że czasem wystarczającym do nazwania kogoś przyjacielem jest okres kilku tygodni, tyle samo jest zdania, że potrzeba więcej niż rok, natomiast dwoje (8 proc.) wskazuje na kilka miesięcy. Z kolei tylko czworo (16 proc.) dzieci z klas trzecich zwróciło uwagę na możliwości dłuższego czasu koniecznego do zawarcia przyjaźni, określając go w granicach kilku miesięcy. Można przypuszczać, że zawieranie przyjaźni wśród trzecioklasistów jest procesem łatwym i szybkim, nastawionym na wielość kontaktów, co bardziej przypomina relacje koleżeńskie niż przyjacielskie. Tym samym dzieci siedmioletnie, pomimo mniejszej ilości doświadczeń w relacjach społecznych, wykazały się wyższą świadomością czasu potrzebnego na poznanie drugiego człowieka.

Udzielenie odpowiedzi na pytanie Arystotelesa: „Dlaczego niektórych ludzi obdarzamy przyjaźnią, a innym jej odmawiamy?” nie jest łatwe, szczególnie dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym. W tym okresie przyjaźnie powstają w sposób spontaniczny, a dzieci nie zastanawiają się, dlaczego dopuszczają do siebie jedne dzieci, a od drugich się izolują. Literatura pedagogiczna¹⁴ podejmująca temat przyjaźni zaznacza, że uczniowie klas I-III znajdują się w dwóch fazach zawierania przyjaźni. Pierwszy, trwający od 4. do 9. roku życia, wskazuje, że dzieci potrzebują przyjaciela do zaspokajania swoich potrzeb. Najczęściej przyjaźnią się, ponieważ chcą uniknąć samotności. Na ten okres nakłada się druga faza – trwająca od 6. do 12. roku życia, charakteryzująca się potrzebą wzajemności i równości. Wyniki uzyskane w trakcie badań pokazują, że większość dzieci znajduje się jeszcze w fazie pierwszej – zaspokajania potrzeb (tabela 2).

Tabela 2. Przyczyny zawierania przyjaźni

Odpowiedzi wielokrotnego wyboru	Klasa I		Klasa III		Razem	
	L	%	L	%	L	%
Aby nie być samotnym	21	81	16	62	37	71
Aby mieć z kim rozmawiać	4	15	10	38	14	27
Aby mieć z kim spędzać czas	17	65	16	62	33	63
Aby móc dzielić się sekretami	5	19	4	15	9	17
Inne	3	12	4	15	7	13

Źródło: badania własne

¹⁴ M. Szczepańska, E. Gawel-Luty, *Przyjaźni jako wartość w relacjach społecznych dzieci i młodzieży*, dz. cyt., s. 39.

Dla większości badanych dzieci istnieją dwie podstawowe przyczyny wchodzenia w bliższe relacje z drugim człowiekiem. Pierwszą z nich jest niechęć do bycia samotnym, szczególnie ważna dla dzieci siedmioletnich, gdyż prawie wszyscy badani respondenci uważali jej istotność. Natomiast zawieranie przyjaźni w celu uniknięcia samotności jest ważne dla prawie co drugiego trzecioklasisty. Drugim podstawowym powodem przyjaźnienia się jest potrzeba spędzania czasu z rówieśnikami. Co drugi pierwszoklasista oraz taka sama liczba uczniów klas trzecich wskazywała na to podłoże wchodzenia w bliższe kontakty interpersonalne. Czynnikiem, który najbardziej różnicuje obie grupy badanych, jest przyjaźnienie się z powodów możliwości rozmowy. Na ten istotny element przyjaźni zwracają uwagę głównie uczniowie klas trzecich. Prawie co drugi badany uczeń w tym wieku uważa, że okazja wypowiedzania się może być przyczyną zawierania przyjaźni. Jednak tylko co szóste badane dziecko w wieku 7 lat uznaje istotność wspólnych dialogów za ważny symptom skłaniający do przyjaźni z drugim człowiekiem.

Uzyskane w trakcie badań wyniki mogą wskazywać, że dzieci zawierają przyjaźń, ponieważ pragną zaspokoić potrzebę przynależności do grupy rówieśniczej. Szukają przyjaciela, ponieważ chcą być akceptowane w środowisku kolegów i koleżanek, a samotność jest jej zaprzeczeniem. Przyjaźń to możliwość wspólnego spędzania czasu, rozmów i zabaw, atrakcyjnej działalności opartej na zespołowych zainteresowaniach, co daje dziecku szansę na uzyskanie wyższej pozycji społecznej w klasie.

2. Cechy przyjaciela deklarowane przez dzieci klas I i III

Wraz z wiekiem dzieci odczuwają coraz większą potrzebę przyjaźnienia się. Ważnym aspektem przyjaźni jest wiedza o przyjacielu, która stanowi podstawę budowania przekonań na jego temat. Przekonania zawierają informację w pewnym sensie oceniającą, na bazie których dzieci budują sądy o swoich kolegach i koleżankach. Tworząc je, wymieniają listę pożądanych cech osoby, którą można uznać za przyjaciela (tabela 3).

Tabela 3. Cechy charakteru przyjaciela w opiniach dzieci klas I i III

Odpowiedzi wielokrotnego wyboru	Klasa I		Klasa III		Razem	
	L	%	L	%	L	%
Miły	26	100	24	92	50	96
Uprzejmy	18	69	12	46	30	58
Kulturalny	5	19	5	19	10	19
Koleżeński	17	65	16	62	33	63
Dobry	18	69	17	65	35	67

Odpowiedzi wielokrotnego wyboru	Klasa I		Klasa III		Razem	
	L	%	L	%	L	%
Nie kłamie	14	54	17	65	31	60
Słucha mnie	5	19	7	27	12	23
Ma poczucie humoru	6	23	11	42	17	33
Pomocny	21	81	20	77	41	79

Źródło: badania własne

Dla badanych dzieci, bez względu na wiek, najważniejsze okazało się, aby przyjaciel był miły. Tę cechę wskazali wszyscy respondenci klasy pierwszej i prawie cała grupa badanych trzecioklasistów. Ta deklaracja wskazuje, że dzieci pragną zaprzyjaźniać się z osobami, które są pozytywnie usposobione względem innych. Równie ważną cechą prawdziwego przyjaciela jest jego nastawienie do niesienia pomocy. Ten atrybut przyjaciela został dostrzeżony przez większość uczniów klas zaznacza. Wybierając przyjaciela, dzieci zwracają uwagę również na takie przymioty, jak: koleżeńskość, dobroć, prawdopodobność. Uczniowie z klasy trzeciej częściej, w porównaniu do młodszych respondentów, akcentują potrzebę posiadania przez przyjaciela poczucia humoru. Natomiast dzieci 7-letnie w większym stopniu, w porównaniu do starszych kolegów, kładą nacisk na uprzejmość osoby, z którą wchodzi w bliższe relacje interpersonalne. Istotny jest również fakt, że wśród cech wymienianych przez dzieci nie znajduje się żadna odnosząca się do wyglądu zewnętrznego. Dokonywanie takich wyborów może świadczyć o dużej dojrzałości badanych dzieci, o tym, że przyjaciela poszukują, oceniając, jaki on jest, a nie przez pryzmat jego wyglądu.

Przekonanie o wzajemnym podobieństwie jest czynnikiem, który zbliża ludzi do siebie. Jako dorośli jesteśmy bardziej skłonni nawiązywać relacje z osobami, które uznajemy za „podobne do nas”, a tę prawidłowość można zaobserwować również bardzo wcześnie u dzieci¹⁵. Badana grupa uczniów ujawniła tendencje do nawiązywania przyjaźni z rówieśnikami o zbliżonych cechach charakteru oraz płci. Zdecydowana większość respondentów była zdania, że ich przyjaciel ma porównywalny do nich charakter. Tak uważało 65 proc. pierwszoklasistów oraz 73 proc. trzecioklasistów. Różnice w charakterach zgłaszały tylko co trzeci siedmiolatek (35 proc.) oraz prawie co czwarty dziesięciolatek (27 proc.). Badania w pewnym wymiarze potwierdzają zasadę przyciągania się podobieństw. Poza tym można przypuszczać, że wchodzenie w relacje

¹⁵ J. Dunn, *Przyjaźnie dzieci*, dz. cyt., s. 53.

z osobami o zbliżonych cechach i zainteresowaniach warunkuje większe prawdopodobieństwo ukształtowania się między nimi dłuższej i bliższej przyjaźni. Dzieci są bardziej skłonne do okazywania dezaprobaty rówieśnikom różniącym się od nich aniżeli tym, które są do nich podobne.

Istotnym czynnikiem determinującym przyjaźń dzieci w wieku wczesnoszkolnym jest płeć. Uczniowie będący w tym okresie rozwojowym najczęściej wchodzi w bliższe relacje z dziećmi tej samej płci, co częściowo potwierdziły przeprowadzone badania. Wśród dzieci z klasy pierwszej większość (65 proc.) respondentów zgłaszała, że posiada przyjaciela tej samej płci, a dzieci doceniających przyjaźnie międzypłciowe było zdecydowanie mniej (35 proc.). Natomiast u badanych dziesięciolatków możemy zaobserwować ożywienie kontaktów pomiędzy dziewczynkami i chłopcami. I tak wśród badanych trzecioklasistów 54 proc. dzieci w dalszym ciągu pozostaje w przyjaźniach jedнопłciowych, ale już 46 proc. deklaruje posiadanie przyjaciela płci przeciwnej. Wyjaśnieniem tego zjawiska może być powolne wchodzenie uczniów klas trzecich w pierwszą fazę adolescencji zwaną okresem latentnym. Oznacza ona, że proces rozwoju zachodzi jeszcze na bardzo głębokim poziomie i jest trudny do zauważenia. Jednak pewne jego symptomy, w tym zainteresowanie płcią przeciwną, mogą być już obserwowalne.

Nawiązywanie relacji z drugą osobą jest procesem wymagającym czasu, także dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Tymczasem w natłoku codziennych obowiązków, odrabiania zadań oraz uczęszczania na zajęcia pozalekcyjne uczniowie mogą mieć coraz mniej okazji do kontaktów z rówieśnikami. Dlatego badana grupa została poproszona o określenie częstotliwości spotkań ze swoim najlepszym przyjacielem. Oceniając ten aspekt relacji przyjacielskich, proszono, aby dzieci nie brały pod uwagę kontaktów zachodzących na terenie szkoły. Uzyskane podczas badań wyniki wskazują, że zdecydowana większość dzieci bardzo poważnie traktuje swoje przyjaźnie, dążąc do jak najczęstszych spotkań ze swoimi przyjaciółmi, pragnąc spędzać z nimi wspólny czas. Najczęściej dzieci zarówno z klasy pierwszej, jak i trzeciej odwiedzają swoich przyjaciół codziennie lub kilka razy w tygodniu. Do kontaktów każdego dnia przynajmniej się 42 proc. pierwszoklasistów oraz 58 proc. trzecioklasistów, natomiast relacje zachodzące kilka razy w tygodniu postulowało 31 proc. dzieci siedmioletnich oraz 34 proc. dziesięcioletnich. Odnotowano pojedyncze wypowiedzi (4 proc.) wśród dzieci z klasy trzeciej świadczące o spotkaniach z przyjacielem rzadziej niż raz w miesiącu oraz kilka razy w miesiącu. Natomiast w klasie pierwszej tylko prawie co dziewiąte (11,5 proc.) badane dziecko wskazywało na bardzo rzadkie relacje z przyjacielem, zachodzące kilka razy w miesiącu bądź raz w miesiącu.

Prawidłowy i harmonijny rozwój dziecka w wieku wczesnoszkolnym uzależniony jest od wielu czynników, a jednym z nich jest czas wolny. Na jego rangę zwraca współcześnie uwagę wielu pedagogów i psychologów. Analizując jego znaczenie dla uczniów, eksploratorzy tematu koncentrują się nie na jego ilości, a jakości. Gdyż odpowiednio

przeżyty i właściwie zorganizowany może stać się wartością, która sprzyja wychowaniu, kształceniu i edukacji młodego pokolenia. Sposoby spędzania wolnego czasu wspólnie z przyjacielem prezentuje tabela 4.

Tabela 4. Formy spędzania wolnego czasu z przyjacielem

Odpowiedzi wielokrotnego wyboru	Klasa I		Klasa III		Razem	
	L	%	L	%	L	%
Rozmowa	18	69	22	85	40	77
Czytanie książek / gazet	6	23	4	15	10	19
Słuchanie muzyki	7	27	14	54	21	40
Granie w gry planszowe / karty	17	65	18	69	35	67
Spędzanie czasu przy komputerze / tablecie / konsoli	14	54	24	92	38	73
Zabawa na podwórku	20	77	18	69	38	73
Uprawianie sportu	13	50	12	46	25	48
Oglądanie telewizji / bajek	6	23	5	19	11	21
Zabawa np. lalkami, samochodami itp.	10	38	0	0	10	19
Zabawa w „udawanie” np. w dom, lekarza, sklep itp.	9	35	3	12	12	23

Źródło: badania własne

Uzyskane w trakcie badań wyniki wskazują, że prawie wszyscy badani trzecioklasiści spędzają czas wolny ze swoim przyjacielem w sposób bierny, wybierając grę na komputerze, tablecie lub konsoli. Odpowiedź tę zaznaczał także prawie co drugi pierwszoklasista. Taki sposób organizacji wolnego czasu może przynieść korzyści uczniom w młodszym wieku szkolnym. Gry rozwijają bowiem pomysłowość, zdolność szybkiego reagowania czy samodzielność podejmowania decyzji. Jednak są przeciwieństwem budowania relacji z drugim człowiekiem. W toku gry dziecko zatapia się w wirtualnej rzeczywistości, może o niej rozmawiać z przyjacielem, ale nie ma szans na bliższe poznanie, budowanie przyjaźni czy dawanie siebie. Pociuszający jest jednak fakt, że duża liczba dzieci wybiera także inne formy aktywności. I tak, dla większości uczniów klasy trzeciej podstawową działalnością podejmowaną w czasie wolnym z przyjacielem jest rozmowa, niewiele mniej gra w gry planszowe oraz bawi się na podwórku, wybierając aktywność fizyczną. Natomiast badani pierwszoklasiści zdecydowanie preferują czynny sposób spędzania czasu, wybierając zabawy na powietrzu, nie mniej jest dla nich ważna także rozmowa. Czynniki różnicującymi obydwie

grupy badanych dzieci są zabawy, na przykład lalkami czy zabawy symboliczne. Podczas gdy żaden badany trzecioklasista nie przyznaje się do zabaw z wykorzystaniem przedmiotów, to dla prawie co drugiego pierwszoklasisty jest to bardzo dobry sposób spędzania czasu z przyjacielem. Również prawie co trzeci siedmiolatek podejmuje ze swoim przyjacielem zabawy symboliczne, podczas gdy wśród uczniów klasy trzeciej przyznaje się do nich tylko co dziewiąty respondent. Badania pokazały pewne ogólne tendencje w preferencjach zajęć wolnoczasowych, gdzie popularna dawniej aktywność fizyczna (choć realizowana jeszcze przez większość dzieci klasy pierwszej) jest powoli zastępowana wypoczynkiem biernym.

Wnioski z przeprowadzonych badań

Nieliczne badania wskazują¹⁶, że dzieci chcą i są w stanie budować przyjaźń już od najmłodszych lat swojego życia. Początkowo są to przyjaźnie nietrwałe, nastawione na realizację własnych pragnień i potrzeb, a dzieci wchodzą w kontakty z osobami, które „tak samo myślą i się zachowują”. Jednak w miarę upływu lat i nabierania doświadczeń przez dzieci, w relacjach interpersonalnych, ich przyjaźnie przekształcają się w związki dłuższe, bardziej dojrzałe, oparte na zasadzie wzajemności i równości. Zawieranie i podtrzymywanie przyjaźni jest szczególnie istotne dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Charakterystyczna jest dla nich realizacja potrzeby przynależności do grupy rówieśniczej, w której pragną być akceptowane i uznawane przez swoich kolegów i koleżanki. A poczucie posiadania przyjaciela w pewnym sensie te potrzeby zaspokaja.

Uzyskane w trakcie badań wyniki wskazują, że dzieci klas pierwszej i trzeciej prezentują, jak na swój wiek, rozległą wiedzę na temat przyjaźni. Tworząc jej definicje, odwoływały się nie tylko do wspólnego spędzania czasu i zabawy, ale także zwracały uwagę na to, że przyjaźń opiera się na wzajemnej pomocy i trosce o drugą osobę. Przyjaciół to dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym osoba ważna i niepowtarzalna. Udzielając odpowiedzi na pytanie otwarte: „Kim dla Ciebie jest przyjaciel?”, uczniowie w wieku wczesnoszkolnym nie koncentrowali się na wymienianiu jednostkowych cech przyjaciela, a bardziej na ukazaniu, że ta relacja niesie możliwość wzajemnej pomocy, zaufania, wspierania czy bycia blisko. Przyjaciel może być osobą, która zaspokaja u dzieci w tym wieku potrzebę bezpieczeństwa. Zdecydowana większość badanych respondentów jest zdania, że czas potrzebny do nawiązania przyjaźni zamyka się w obrębie kilku dni. Jednak co drugi trzecioklasista uważa, że potrafi nawiązać przyjaźń w ciągu jednego dnia. Wyniki badań mogą wskazywać na pewne tendencje w zakresie relacji społecznych dzieci w młodszym wieku szkolnym. Relacje te coraz częściej są

¹⁶ Tamże.

nastawione na wielość kontaktów, szybkość ich nawiązywania, ale też powierzchowność i niechęć do brania odpowiedzialności za ich podtrzymywanie i pielęgnowanie. Zasadniczą przyczyną, która skłania dzieci klas pierwszej i trzeciej do wchodzenia w bliższe relacje z rówieśnikami, jest niechęć do bycia samotnym. Drugim istotnym powodem przyjaźnienia się jest potrzeba spędzania czasu z rówieśnikami.

Badane dzieci, bez względu na wiek, uważają, że osoba, z którą chcemy się zaprzyjaźnić, powinna być miła. Inne poszukiwane cechy przyjaciela to: chęć niesienia pomocy, koleżeństwo, dobroć, prawdomówność. Zdecydowana większość pierwszoklasistów preferuje przyjaźnię w obrębie tej samej płci. Zawieranie relacji międzypłciowych zostało zaobserwowane wśród badanych trzecioklasistów, co może świadczyć o powolnym wchodzeniu w pierwszą fazę adolescencji. Uczniowie klas pierwszej i trzeciej poświęcają przyjaźni dużo czasu. Większość z nich deklaruje codzienny kontakt z przyjacielem, nieco mniej liczną grupę stanowili ci, którzy spotykają się kilka razy w tygodniu. Optymizmem nie może napawać sposób spędzania wolnego czasu w towarzystwie przyjaciela. Dzieci w klasie trzeciej preferują bierny odpoczynek, wybierając grę na komputerze, tablecie lub konsoli. Ta tendencja jest również zauważalna wśród badanych pierwszoklasistów, jednak w mniejszym stopniu. Dzieci siedmioletnie wskazywały także formy aktywnego wypoczynku takie jak uprawianie sportu i zabawy na powietrzu.

Przeprowadzone badania miały charakter pilotażowy, a grupa badawcza była niewielka. Nie upoważniają one do uogólniania i wyciągania wniosków w stosunku do szerszej populacji dzieci. Pokazują jednak pewne tendencje i zmiany, jakie dokonują się w relacjach rówieśniczych dzieci w młodszym wieku szkolnym.

Bibliografia

- Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Pax, Warszawa 1996.
- Dunn J., *Przyjaźnie dzieci*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Karwowska-Struczyk M., *Dziecko i rówieśnicy w społecznym świecie wczesnej edukacji*, [w:] *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, red. D. Klus-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska, Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Kwaśniewska M., Cedro J., *Przyjaźń jako wartość w ocenie dzieci*, „Nauczanie Początkowe” 38(2014/2015)3.
- Łobocki M., *ABC wychowania*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999.
- Niebrzydowski L., Płaszczynski E., *Przyjaźń i otwartość w stosunkach międzyludzkich. Studium psychologiczne*, PWN, Warszawa 1989.
- Pieter J., *Słownik psychologiczny*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963.

Szczepańska M., *Przyjaźń jako specyficzna forma więzi międzyludzkiej – ujęcie kontekstualne*, [w:] *Znajomość, koleżeństwo, przyjaźń. Dynamizm ewoluowania więzi emocjonalnej*, red. A. Żywczok, Wyd. Akademickie Żak, Warszawa 2014.

Szczepańska M., Gawęł-Luty E., *Przyjaźń jako wartość w relacjach społecznych dzieci i młodzieży*, Impuls, Kraków 2009.

Szymczak M., *Słownik języka polskiego PWN*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1999.

Vasta R., Haith M.M., Miller S.A., *Psychologia dziecka*, WSiP, Warszawa 1995.

Wasilewska H., *Znaczenie przyjaźni w rozwoju psychospołecznym dzieci i młodzieży*, „Nauczyciel i Szkoła” 53(2013)1.

ADRES DO KORESPONDENCJI

ADDRESS FOR CORRESPONDENCE

Dr Katarzyna Szewczuk
Akademia Ignatianum w Krakowie, Wydział Pedagogiczny,
Instytut Nauk o Wychowaniu
e-mail: katarzyna.szewczuk@ignatianum.edu.pl